

Восени 1846 р. на Волині побував Т. Г. Шевченко. Про відвідання поетом ряду міст і сіл цього краю збереглися скрупулезні документарні дані. Як співробітник Археологічної комісії він мав побувати в ряді міст Волині з метою запису народних пісень і переказів, збирання давніх рукописів, опису та змалювання пам'яток старовинної архітектури. Вся волинська частина подорожі тривала десь близько 15 днів.

У Почасві поет пробув найдовше, оскільки мав конкретне завдання: змалювати загальний зовнішній та внутрішній вигляд лаври та краєвид на околицю з тераси. Очевидно, що маршрут самого Шевченка Волинню описаний у написаній на засланні повісті «Варнак», герої якої подорожують з Почасва до Кременця, далі через с. Верби до Дубна, звідти через Острів, Корець до Новограда-Волинського [8, с. 37-38]. Про перебування Шевченка у Берестечку, Луцьку, Ковелі та Рівному документально підтверджених фактів немає, а численна кількість поетичних творів, написаних автором про Берестецьку битву не можуть слугувати підтвердженням цього.

З Волинню пов'язане життя та творчість Лесі Українки, яка зайняла почесне місце серед діячів світової культури, а в українській літературі одне з перших місць. Міцна, принципова, послідовна і національно свідомо постава Волині властива творчості великої волинянки.

Українці під царською Росією переживали велику русифікацію, що реалізовувалося церквою, школою та адміністрацією. Церковні братства на Волині були знищені ще за польського панування, тому обороняти українську культуру і духовність вже не було кому. Одиноким позитивом московської окупації було те, що 1839 р. на церковному соборі була одностайно анульована унія. Спільна православна віра найбільше прив'язувала корінних жителів Волині до Росії, одночасно забезпечуючи збереження в них релігійної самосвідомості. Перед тим русифікаторським курсом селянство Волині замкнулося своїми моральними кордонами від русифікаційних міст і жило своїми неписаними моральними законами [9, с. 10].

На думку Уласа Самчука, земля Волинська, як поняття політичне, розташована не в епіцентрі, а на краю тих теренів, де визначалися «ритми» подій як у імперії Романових, так, тим паче, і світу. Це, стверджував письменник, була земля окраїнна». Провінція за стилем, за смаком, за виявом – оцінював її дух У. Самчук. З таким його судженням, на наш розсуд, не можна не погодитися [17, с. 22].

Отже, враховуючи вище сказане, можна зробити висновок, що Російська імперія проводила відверто русифікаторську політику щодо Волинської губернії у другій половині XIX ст. Відміна дії Литовського статуту як законодавчого кодексу, створення умов для поширення російської освіти та культури, ліквідація греко-католицької церкви й зміцнення позицій православної церкви були важливими заходами на шляху реалізації цієї мети.

Джерела та література

1. Баженов Л. В. Основні історіографічні школи XIX - на початку XX ст. Історико-краєзнавче вивчення Волині / Л. В. Баженов // Велика Волинь: минуле і сучасне (матеріали міжнародної наукової краєзнавчої конференції). – Хмельницький, 1994. – С. 17-20.
2. Батюшков П. М. Волинь. Історичні долі південно-західного краю / П. М. Батюшков – Дніпропетровськ: Січ, 2004. – 424 с.
3. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831-1863) / Д. Бовуа – К.: ІНТЕЛ, 1996. – 415 с.
4. Боцяновський В. Ф. Публичная библиотека в Житомире / В. Ф. Боцяновський // Киевская старина. – 1891. – Т. XXXIV. – С. 254-283.
5. Волинская губерния. Географическо-исторический очерк губернии в связи с историей Малороссии и Заадной России в XVII и XVIII вв. Составил С.М. Каретников. Издания третье. Почаев. 1912 г. – 176 с.
6. Известия Волинскаго губернскаго земства. - №35-36. - Житомир. – 325 с.
7. Киричук Р. Волинь земля українська / М. Киричук – Луцьк, 2005. – 530 с.
8. Крамар Є. С. Про подорож Шевченка на Волині / Є. С. Крамар // Літопис Волині. Науково-популярний збірник волинознавства. – 1977-1978. - №12. – С.33-43.
9. Лавриченко Я. Велика Волинь між двома війнами / Я. Лавриченко // Літопис Волині. Науково-популярний збірник волинознавства. – №15 – С. 8-39.
10. Надольська В. В. Система єврейської освіти на Волині у другій половині XIX ст. / В. В. Надольська // Звягень древній і вічно молодий: Тези всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції – Новоград-Волинський, 1995. – С. 84-85.
11. Надольська В. В. Волинь у складі Російської імперії: колонізація і русифікація / В. В. Надольська // Панорама політологічних студій: науковий вісник РДГУ. – Вип. 2.- Рівне: РДГУ, 2008. – С. 110-117.
12. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко – К.: Фірма «Довіра», 1992.- 141 с.
13. Оксенюк Р. Нариси історії Волині (1861-1939) / Р. Оксенюк – Львів, видавництво Львівського університету, 1970. – 276 с.
14. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г., СПб.: Изд. Центр. статист. ком. МВД, 1904. – Т. VIII. Волинская губерния. – 281 с.
15. Пономарьова Т. О. Родина письменника В.Г. Короленка на Волині / Т. О. Пономарьова // Велика Волинь: минуле і сучасне (матеріали міжнародної наукової краєзнавчої конференції). – Хмельницький, 1994. – С. 502-505.
16. Прищеп О.П. Міста Волині у другій половині XIX - на початку XX ст. / О. П. Прищеп – Рівне: ПП ДМ, 2010. – 287 с.
17. Самчук У. Волинь незабутня. Слово до ювілею 25-річчя Інституту дослідів Волині у Вінніпезі / У. Самчук // Літопис Волині. Науково-популярний збірник волинознавства. – 1977-1978. - №12. – С. 15-25.

УДК: 373.2 (091) (477.81/.82) «1900 / 1944»

Т. Поніманська, В. Добровичська

З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВИТИ НА ЗАХІДНІЙ ВОЛИНІ (ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ – 1944 РІК)

У статті вперше здійснено спробу ретроспективного комплексного аналізу становлення і розвитку дошкільної освіти на теренах Західної Волині. Звернено увагу на поширення передових педагогічних ідей в освітньому просторі України щодо дошкільного виховання дітей. Показано поступ дошкільної освіти на Волині в умовах Російської імперії (поч. ХХ ст. – 1917 р.), національно-визвольних змагань українського народу (1917–1921 рр.), Другої Речі Посполитої (1921–1939 рр.), радянської влади (1939–1941 рр.) та німецького окупаційного режиму (1941–1944 рр.). Проаналізовано тяглість культурно-просвітницької праці педагогів з упровадження засад дошкільного виховання на території волинського регіону.

Ключові слова: Західна Волинь, дошкільне виховання, дитячий садок, педагоги, інтелігенція.

It was the first attempt in article of retrospective complex analysis of formation and development of pre-school education on the territory of Western Volyn. The attention was payed to the dissemination of advanced pedagogical ideas in the educational space of Ukraine regarding to pre-school children education. It was showed the step of pre-school education in Volyn in the conditions of the Russian Empire (XX century – 1917), the national liberation struggle of the Ukrainians (1917–1921), the Second Rich Pospolyta (1921–1939), the soviet authorities (1939–1941) and German occupation regime (1941–1944).

It was analyzed in article the connection of cultural and educational work of teachers to implement the principles of pre-school education on the Volyn region territory.

Keywords: Western Volyn, pre-school education, kindergarten, teachers, intelligentsia.

Постановка наукової проблеми та її значення. Становлення і розвиток дошкільних закладів на території Західної Волині не був предметом наукових історичних студій. Цей регіон (сучасні Рівненська, Волинська та частина Тернопільської областей) упродовж досліджуваного періоду перебував у складі різних держав, у яких склалися певні традиції і тенденції щодо дошкільного виховання, що згодом втілювалися і на Волині, набуваючи самобутній явищ.

У період Російської імперії, національно-визвольних змагань українського народу та Польської держави дошкільній освіті на державному рівні належна увага не приділялася. Цією ланкою роботи займалися громадські організації і прогресивна педагогічна інтелігенція, яка розуміла важливість і значення не лише опіки над дітьми в ранньому віці, а й потреби цілеспрямованого навчального та виховного процесу, який є фундаментом для подальшого їх розумового та фізичного розвитку.

Виятком є короткотривалий радянський період 1939–1941 рр., коли дитячі садки були ланкою освітньої системи та фінансувалися державним коштом. Однак відсутність інформації щодо створення дитячих садків в офіційних джерелах відділів

освіти утруднює науково-дослідницький пошук. Пропоноване дослідження є спробою аналізу та синтезу розвитку дошкільної освіти на території Західної Волині. Основою для написання статті слугували документи Державного архіву Рівненської області, періодичні видання Волинської губернії, Волинського воеводства, рейхскомісаріату «Україна» та інші різнопланові матеріали.

Мета статті – проаналізувати розвиток дошкільної освіти на теренах Західної Волині впродовж першої чверті ХХ ст. й показати особливості закладення дитячих садків за різних політичних умов.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Основним закладом дошкільної освіти і виховання є дитячий садок. Засновником виховної системи для дітей дошкільного віку та дитячих садків був німець Фрідріх Фребель (1782–1852), який вважав, що діти дошкільного віку потребують особливих виховних закладів, які сприятимуть розвитку природних якостей дитини і де їх будуть вирощувати, як ніжних рослин. З огляду на таке бачення, він уперше застосував вислів «дитячий сад» на відкритті такого закладу в місті Бранденбурзі 28 червня 1840 р. Цей термін був підхоплений й згодом утвердився у багатьох країнах світу [21, с. 94]. Педагогічну систему Ф. Фребеля удосконалили й доповнили італійка Марія Монтесорі (1870–1952) та інші педагоги, які приділяли особливу увагу вихованню дітей 3–7 років. Адже саме в цей період інтенсивно відбуваються анатомічно-фізіологічні та психічні зміни. Фребелівський рух знаходив підтримку й поширювався серед населення тих країн, де панували капіталістичні відносини й виникала потреба догляду за дітьми у той час, коли батьки були зайняті на виробництві.

Інформацію про появу перших дошкільних закладів на українських землях знаходимо в енциклопедичних виданнях. Так, відомо, що в 1839 р. в Полтаві відкрили перші дитячі ясла для дітей із двох років. Тут вони перебували від 7 години ранку до 20–21 години вечора [23, с. 587].

В Україні, яка входила до складу Російської держави, становлення і розвиток дошкільних закладів розпочалися у другій половині ХІХ ст., коли в Києві сестри Ліндфорс – Марія і Софія (по чоловіку Русова) – 1 вересня 1871 р. відкрили перший український дитячий садок [8, с. 14] (за іншими даними – 1872 р. [23, с.587]), а з 90-х років діяли фребелівські товариства, які сприяли створенню приватних дитячих садків. Водночас товариства опіки над бідними при земствах створювали народні садки, які утримувалися на благодійні кошти.

Фактично саме із 70-х років ХІХ ст. відбулися поступальні кроки в організації дошкільних закладів у країнах Європи та США. Світовий педагогічний досвід широко висвітлювався на шпальтах освітньої періодики Російської імперії, зокрема в щомісячному педагогічному часопису «Народное образование». Ці статті стали потужним імпульсом для упровадження в Росії засад дошкільного виховання. Саме на шпальтах періодичних видань розміщувалися цікаві матеріали, які ознайомили читача з поширенням дошкільної освіти у країнах світу. Впровадження засад дошкільного виховання знаходило підтримку в розвинутих капіталістичних країнах. Так, у США на початку ХХ ст. функціонувало 4363 садки, які відвідувало близько 200 тис. дітей та працювало 8937 вихователів, тобто в середньому на одного вихователя припадало не більше 20 дітей. Ці безкоштовні та загальнодоступні заклади були проявом суспільної опіки над дітьми з 4–5 років [26, с. 250].

У Франції законом від 16 червня 1881 р. плата за перебування в дитячих садках була скасована. Суспільні дитячі притулки перейменовували в материнські школи, завданнях яких полягало у фізичному, моральному і розумовому розвитку дітей віком від двох до шести років. Ці школи були обов'язковими для громади, де мешкало не менше 1200 осіб, і виконували подвійне призначення: слугували прихистком для дітей, батьки яких не могли за ними доглядати, та першою школою навчання грамоти у віці 5–6 років [20, с. 131–134].

На початку ХХ ст. поодинокі дошкільні заклади функціонували в різних регіонах України, адже існував уже досвід перших таких закладів, зокрема на Наддніпрянщині (Київ, 1871), Закарпатті (у 1891 р. – 30 закладів дошкільного виховання), Буковині (Чернівці, 1896), Галичині (1892, с. Жужелі Сокальського повіту; Львів, 1902) [23, с. 587]. На Наддніпрянщині розпочалася активна робота зі створення дитячих садочків. Саме в цей час педагоги здійснювали подвижницьку роботу з вивчення передових технологій і втілювали їх на практиці. Так, станом на 1905 р. у Києві вже діяло п'ять народних дитячих садків. Водночас відчувалася нестача педагогічного персоналу [8, с. 16].

У 1902 р. в Києві було засноване Товариство сприяння вихованню і захисту дітей, яке згодом увійшло до Київського товариства народних дитячих садків. У цьому ж році затвердили статут товариства, а в 1907 р. видали його. Зазначалася мета Товариства народних дитячих садків – прихистити вдень малолітніх дітей бідного населення Києва, які проводять цілий день на вулиці або в дворах, влаштувати для них ігри на відкритому повітрі в садку, а також навчати грамоти під керівництвом вихователів [29].

Згодом з'явилися і навчальні заклади, які готували кадри для дитячих садків, зокрема Фребелівський педагогічний інститут (1907–1920) і Фребелівські курси в Києві [23, с. 587].

З монографії Л. Єршової дізнаємося, що на Волині дітьми-сиротами опікувалися релігійні осередки та поміщики, які у своїх маєтках влаштовували притулки. У кінці ХІХ – на початку ХХ ст. діяло Волинське товариство виховання і захисту дітей, яке відкрило два притулки для бідних дітей (імовірно, в Житомирі), батьки яких працювали й не могли за ними доглядати. У цих осередках дітей годували та навчали елементарної грамоти [13, с. 356].

Про поступ у розвитку засад дошкільного виховання свідчать і деякі статті, зокрема «Пространство и время у детей. Первоначальные математические, географические и исторические представления у детей дошкольного и школьного возраста» [28, с. 271–284], а також реклама наукових видань М. Монтесорі «Метод научной педагогики, применяемый к детскому саду» (1915) та В. Ігнат'єва «Биологические особенности детей дошкольного возраста и его гигиена» (1916), присвячені дошкільному вихованню. Ця інформація свідчить про науковий обіг педагогічних новацій, які доходили до читача зі сторінок того ж таки «Народного образования» напередодні революційних подій.

У період національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. дошкільна освіта інтенсивно розвивалася, набуваючи яскраво виражених національних рис. У квітні 1917 р. в Києві виникло товариство «Дитяча Хата», яке заснувало перший український дитячий садок у Києві, яким керувала С. Русова, а допомагали їй в цьому Л. Старицька-Черняхівська та інші громадські діячі. При Фребелівському педагогічному інституті виникли українські курси з підготовки вихователів дошкільних закладів. А пізніше на кошти місцевого самоврядування було організовано низку дошкільних установ у межах України. Педагогічну працю здійснювали здебільшого за системою Фребеля і Монтесорі та за вказівками «Порядника», що його видав 1919 р. відділ дитячого виховання Міністерства народної освіти, яким керувала С. Русова [23, с. 587].

Від 1917 р. роботу з організації дитячих садочків на Волині проводило українське культурно-просвітницьке товариство «Просвіта», яке боролось за національне відродження. Рівненське товариство «Просвіта» у своїй діяльності керувалося статутом, розробленим у червні 1920 р. Серед завдань, які стояли перед товариством, значилося і створення притулків для дітей. Згодом у доповненнях до статуту було зафіксовано: «...опіка над українською молоддю в дошкільному і позашкільному вихованні. ... Влаштує дитсадки, захисти і притулки». Цими завданнями мала опікуватися одна із секцій «Просвіти» – дошкільного виховання [10, с. 19].

Постійна зміна влади в період національно-визвольних змагань перешкождала сталій культурно-просвітницькій праці товариства [24, с. 31–33 с.]. Через брак коштів та інші причини належно організувати дошкільне виховання не вдалося, за винятком Кременецької «Просвіти», адже розвиток цієї справи багато в чому залежав від наявності досвідчених кадрів. Велика заслуга належить Аркадію Животку, який прибув до Кременця і зумів налагодити плідну роботу секції дошкільного та позашкільного виховання [24, с. 74].

У 1921 р. територія Західної Волині за умовами Ризького миру увійшла до складу відродженої Другої Речі Посполитої, де перебувала впродовж двох десятиліть. Від перших днів існування незалежної Польщі уряд визначив одним із завдань створення загальної, світської, безкоштовної школи, доступної для усіх громадян. Наступними кроками стало прийняття декрету про обов'язкове навчання у семирічній школі та підготовку вчителів. У лютому 1922 р. польський сейм ухвалив закон про створення та утримання загальних шкіл органами місцевого самоврядування. Ці кроки були базовими засадами організаційно-програмних основ польського шкільництва. Турбота про розвиток освіти піднімалася до рівня державної політики. Це задекларовано в статтях польської конституції від 17 березня 1921 р., де чітко визначено, що навчання в державних школах і школах самоврядування є

безкоштовним [7, с. 235–236]. Однак якщо початкова і середня освіта були ключовими ланками в навчально-виховній системі, то дошкільне виховання стало прерогативою громадських культурно-освітніх інституцій.

Волинська прогресивна інтелігенція проводила культурно-просвітницьку роботу серед населення краю щодо впровадження дошкільної освіти. Проте ці педагогічні ідеї не знаходили широкої суспільної підтримки з огляду на низку причин: відсутність польської державної програми розвитку дошкільної освіти, традиційне родинне виховання, низький рівень освіти й бідність населення, консервативне мислення, існування традиції прислуги, яка доглядала за дітьми (переважно в заможних родинах у містах). Тому дошкільне виховання мало здебільшого приватний характер, ним опікувалися громадські організації та культурно-національні товариства, які діяли у Волинському воєводстві.

Активною культурно-просвітницькою працею вирізнялося товариство «Просвіта», яке створило розгалужену мережу осередків на Волині, починаючи з 1917 р. 24 липня 1921 р. на загальних зборах рівненської повітової «Просвіти» інтелігенція наполягала на зверненні до шкільного повітового інспекторату про відкриття з початком 1921/1922 навчального року українських навчальних закладів, зокрема й дитячих садків [2, арк. 54].

У статуті рівненської «Просвіти» вказані завдання товариства, серед яких і опіка над українською молоддю в дошкільному і позашкільному вихованні та влаштування дитсадків і притулків [10, с. 19]. Цими завданнями мала опікуватися одна зі створених секцій товариства – дошкільного виховання. Згодом у статуті кожного повітового осередку (єдиного статуту волинська «Просвіта» не затвердила) був параграф щодо дошкільного виховання. Однак, попри задекларовані наміри, цю справу з місця могли зрушити лише там, де були кошти та фахові сили. Приміром у Кременці, завдяки Аркадію Животку, вдалося налагодити плідну роботу секції дошкільного та позашкільного виховання. Результатом наполегливої організаційної роботи стало проведення в 1922 р. секцією 78 «диточих сходин» для дітей віком від п'яти до 10 років. У програму входила гра з м'ячем, співи, прогулянки, гуртове читання, підготовка і проведення дитячих свят. Для дітей читали книги, відкривали майданчики та розробили комплексну програму дошкільного виховання. Секція створила юнацьке товариство, яке приділяло увагу дошкільнятам, а також видало кілька чисел журналу «Рідне гніздечко».

Велика заслуга А. Животка полягає і в популяризації україномовної дитячої книги в умовах Польської держави. Він написав для дітей і видав книжечки «Рукавичка», «Майстеренка», «Однієї ночі», «Весняночка». У 1923 р. А. Животку змушений був виїхати до Праги, тому робота секції зупинилася, але започатковані справи через деякий час знову налагодилися [24, с. 74].

Ще одне українське товариство, яке приділяло увагу дошкільному вихованню на теренах Волині, – «Українська школа» з осередком у Рівному. Члени товариства керувалися статутом, у якому зазначалося, що метою товариства є «...задоволення українського населення на полі приватного шкільництва й узагалі в ділянці культури й освіти». Задля реалізації цієї мети товариство передбачало «закладати садки для дітей дошкільного віку» [4, арк. 2].

У 1928 р. польська влада заборонила діяльність рівненської «Просвіти», а згодом роботу припинили й інші осередки в межах Волинського воєводства. Все рухоме і нерухоме майно рівненської організації перейшло до створеного в 1926 р. товариства «Союз українців» із центром у Рівному. Саме просвітньо-шкільна секція українського жіноцтва переймалася освітою українських дітей, а в статутних приписах було передбачено «засновувати дитячі захоронки» [1, арк. 1].

На одному з перших засідань Союзу українок 1926 р. жінки порушували питання про створення дитячого садка у Рівному в Народному домі (Українські просвітнянські установи, які будувалися на громадські кошти) [1, арк. 9]. Перший Народний дім, названий Домом Просвіти, з'явився у Рівному 1927 р. [24, с. 47]. Саме в цьому році представниці Союзу українок відкрили перший дитячий садок. Плата за перебування дітей у садку становила один злотий (очевидно, за одностороннє перебування, в архівних документах не зазначено), а керівниця дитячої установи отримувала 100 злотих у місяць [1, арк. 11].

У брошурі «Найближчі завдання нашої організації» секретар товариства Антоніна Горохович писала про головний обов'язок, який покладався на свідому українську жінку, яка розуміла «вагу виховання дітей для народу». Вона писала: «...те, що засвоїть собі дитина у перших роках життя, буде підставою її дальшого майбутнього» [1, арк. 27]. Отож зусиллями жінок у Волинському воєводстві було створено декілька десятків літніх дитячих садків [25, с. 113].

Крім українських культурно-просвітницьких товариств, на Волині діяли й польські організації, які розуміли потребу створення дошкільних закладів. Провідну роль у поширенні польської культури та освіти відіграло громадське культурно-освітнє об'єднання «Польська Матица Школьна», яке в усій Польщі налагоджувало роботу зі створення дошкільних закладів.

Традиційно, що опікувалися дошкільнятами жінки. Зокрема в Луцьку діяв польський Союз жінок громадської праці, який поширював свою діяльність на території Волинського воєводства. Керувала його роботою дружина волинського воєводи Г. Юзевського – Юлія Юзевська. Товариство мало кілька відділів у повітових центрах і містечках. У 1933 р. до товариства увійшло 1300 жінок, які здійснювали культурно-просвітницьку роботу та соціальну опіку. Члени товариства прагнули допомогти передусім дітям, батьки яких були безробітними й потребували соціального захисту. Зокрема, таким дітям віком від півтора до трьох років щоденно виділяли 0,5 л молока. Такою акцією скористалося близько 1000 дітей. Другою важливою стороною діяльності товариства було дошкільне виховання.

У Волинському воєводстві діяло шість дитячих садочків, які відвідувало 250 дітей. Польський союз жінок громадської праці дбав про те, щоб садочки мали фахових керівників і діти були забезпечені гарячими сніданками. На шпальтах польської газети «Волинь» розміщено світліни дитячих груп у садочках, які діяли у Володимирі та Ковелі [38].

У Луцьку працював єдиний приватний дитячий садочок, яким опікувався Союз жінок громадської праці. Жіноцтво прагнуло привернути увагу батьків до проблем дошкільної освіти та наголошувало на її важливому значенні для загального розвитку дитини. У квітні 1934 р. у садочку відбувся дитячий ранок, де батькам показали інсценізацію байки «Про бабусю і козлика». Театралізована гра юних акторів викликала захоплення у батьків і рідних. Педагогіг вкотре зверталися до волинян, намагаючись переконати їх у потребі й вагомості дошкільної освіти: «Пробудження радості в дитини – це перший чинник виховання» [35]. Вони доводили, що дитячий садок закладає підвалини виховання дитини й тому не можна недооцінювати ролі дошкільних закладів. Проте через брак коштів 1 травня 1934 р. цей дитячий садок закрили.

Важливе значення для вивчення минушини мають фотографії, які допомагають заповнити окремі лакуни досліджуваного питання. Зокрема, цікавими для опрацювання стали фото з життя міжвоєнного Рівного, вміщені в путівнику 1937 р., що його перевидано в Любліні 1999 р. Так, стало відомо, що у Рівному в 1936 р. діяв дитячий садочок для дітей із родин військових. На одній зі світлин зафіксовано наймолодшу групу з 15 дітей і чотирьох жінок (імовірно, це вихователі та допоміжний персонал) [32].

Значна кількість волинських дітей була позбавлена батьківської опіки й перебувала в дитячих притулках – сиротинцях. Однак ці заклади, окрім соціальної опіки, яка їм надавалася, потребували й проведення педагогічної роботи з дітьми. Приміром, у Рівному в передмісті Щегельня діяв сиротинець, у якому перебувало 66 дітей із Рівного та Рівненського повіту, а також діти, яких перевели із сеймикового сиротинця із с. Городка. Цим закладом опікувалося Товариство добротності та комітет боротьби з безробіттям. І коли дітей шкільного віку відправляли на навчання до польської школи імені Сенкевича, то гостро постало питання про відкриття дитячого садка для дошкільнят [33].

Для єврейських дітей у Рівному на вулиці Торговій, 14 діяла приватна початкова школа і дитячий садок. Тут перебувало 30 дітей і працювало два вчителі. Навчання проводилося польською мовою [3, арк. 86].

У структурі потужного освітнього комплексу – Кременецького ліцею (1921–1939), крім низки навчально-освітніх і професійних закладів, діяли й дошкільні заклади – дитячі садки у Білій Криниці та Смізі [17, с. 197].

Цікаву інформацію щодо діяльності Кременецького ліцею знаходимо у статті А. Вихруща та Є. Поточни. Автори подають статистичні відомості щодо дошкільного закладу (на жаль, не зауважено, в якому населеному пункті). Так, у дошкільному закладі Кременецького ліцею перебувало 35 дітей, зокрема 16 хлопчиків (15 поляків і один росіянин) та 19 дівчаток (16 польок, дві росіянки і одна єврейка) [12, с. 10–11].

Отож у 30-х роках відбувся помітний прогрес у ставленні до дошкільної освіти. У польському збірнику «Шкільне законодавство і вчительське право» вміщено окремі положення, що стосувалися й дошкільних закладів. Зокрема, у «Законі про шкільний устрій» у пункті «Дитячий садок» зазначено, що для дітей від трьох років до шкільного віку організують дитячі садки, які

мають здійснювати фізичне і розумове виховання. Водночас звернено увагу на забезпечення таких установ педагогічними кадрами. У положеннях зазначалося, що фахову освіту вихователя дитячого садка здобували у педагогічних семінаріях (4 роки навчання) та педагогічних ліцеях (2 роки навчання). Цікаво, що вже Міністерство релігійних віросповідань і народної освіти окреслило створення й організацію педагогічної практики для учениць семінарій та ліцеїв. Практику мали проходити у дитячих садках, які зазвичай діяли при навчальних закладах, або інших дитячих садках [36, s. 113, 122–123].

У цьому ж збірнику нормативних положень подано зріз статуту приватного дитячого садка. Незважаючи на те, яка національна група створювала дошкільну установу, зазначалася типова програма для роботи з дошкільнятами. До програми входили: дихальні вправи, спів, ігри та рухливі забави, ритмічна гімнастика, ручна праця, малювання, навчання у володінні мовою, оповідання, навчання і виголошення віршів, навчання спостерігати предмети і явища, бесіди і навчання моральних засад через пробудження і плекання релігійних, духовних та суспільних почуттів [36, s. 156–157].

У Галичині швидко відчули переваги від діяльності дитячих садків. І тому кураторія Львівської шкільної округи у розпорядженні від 2 січня 1935 р. звернулася до шкільних інспекторів, щоб при створенні дитячих садків не перешкождали «гуманітарним інституціям їх важкої добродійної праці». У 1936 р. кількість дитячих садків зросла від 402 до 655, із яких 546 перебувало на утриманні «Рідної школи», «Просвіти», Союзу українців та інших громадських інституцій. Загалом кількість дітей, які відвідували галицькі дошкільні заклади, становила 25 482 особи [27].

І якщо в Галичині дошкільною освітою було охоплено значну кількість дітей, то у Волинському воєводстві домінували консервативні тенденції. У 1936/1937 рр. на Західній Волині, згідно з офіційними даними, працювало шість, а наступного 1937/1938 навчального року – сім дитячих садочків [32, s. 28]. У радянських джерелах, зокрема протоколі першої обласної партійної конференції, яка відбулася 1940 р., вміщено відомості про діяльність на Волині у міжвоєнний період восьми дитячих садочків, які відвідувало 289 дітей [6, арк. 47]. Ми переконані, що проаналізовані статистичні дані, узяті з різних джерел, є об'єктивними, адже всі ці відомості подавалися з огляду на діючі польські садочки, без урахування дитячих закладів інших національностей Волині. Підтвердженням цього слугують ще одні документи, які чітко вказують ті самі статистичні відомості щодо кількості дитячих садочків на Волині в міжвоєнний період і в більш розгорнутому вигляді демонструють тодішню географію розміщення дитячих садків «Польської Матіци Шкільної» на теренах Волинського воєводства в 1938 р. [34].

Таблиця 1

Дитячі садки «Польської Матіци Шкільної» у Волинському воєводстві в 1938 р.

Населений пункт	Повіт	Кількість дітей
Берестовець	Костописький	28
Осичник	Ковельський	19
Ковель	Ковельський	34
Бабин	Рівненський	14
Корець	Рівненський	17
Цумань	Луцький	30
Мізоч	Здолбунівський	23
Острог	Здолбунівський	15
Всього	5	180

У польському статистичному збірнику подано відомості про розвиток дитячих садків у Західній Волині в міжвоєнний період. Тут вміщено дані щодо загальної кількості приватних дитячих садочків, адже у Волинському воєводстві не було жодного такого державного закладу або закладу органів самоврядування. Так, згідно з цими відомостями простежується мережа дитячих садків у містах і селах, є також дані про мізерну кількість вихователів. Детальну інформацію про мережу садочків Волинського воєводства в 1937/1938 рр. подано у таблиці [37].

Таблиця 2

Загальна кількість дитячих садків у Волинському воєводстві в 1937/1938 рр.

Кількісні показники	Місто	Село	Разом
Заклади	33	5	38
Вихователі	42	6	48
Вихованці	1018	156	1174
Із них хлопці	522	77	599

У вересні 1939 р. територія Західної Волині увійшла до складу радянської України. Систему освіти уніфікували відповідно до радянського законодавчого поля. Уперше дошкільні заклади стали державними стаціонарними установами. В листопаді 1939 р. Народний комісаріат освіти УРСР видав постанову про реорганізацію освіти, особливу увагу в ній приділяли дитячим садкам [19, с. 62–63].

Згідно з постановою Раднаркому УРСР від 4 березня 1940 р. педагогічні ліцеї та семінарії реорганізували у педагогічні училища з дошкільним відділом. Відповідно до вказаного документа потрібно було в місячний термін розробити план організації в західних областях дитячих будинків, садків і майданчиків [19, с. 89–90].

Підготовку дошкільних педагогічних кадрів у листопаді 1940 р. у Рівненській області здійснювало три педшколи – Острозька (на базі колишньої учительської семінарії), Домбровицька (м. Дубровиця) та Дерманська [9, с. 182].

У квітні в Рівненській області вже функціонувало 20 дитячих садків, які відвідувало 1200 дітей робітників і службовців. Для забезпечення дошкільних установ фаховими працівниками в Рівному відкрили тримісячні курси, де навчалася 60 осіб, які мали базову педагогічну освіту [6, арк. 47]. Однак реорганізаційні процеси перервала війна.

Після встановлення нацистського режиму на території України виникли українські організації, адже інтелігенція плекала надію на відродження державності. 23 листопада 1941 р. у Рівному відбулося святкове відкриття «Просвіти». У жовтні 1942 р. просвітяни створили свої осередки в Дубні, Ковелі, Володимирі, Кременці та інших містах, відкривалися філії і в селах. Саме «Просвіта» доклала чималих зусиль, щоб продовжити справу налагодження дошкільного виховання українських дітей. Майже всі окружні організації прагнули створити дитячі садки та провести спеціальні курси навчання для вихователів. Для слухачів викладали педагогіку, сестринську справу, українську мову та літературу. Такі курси діяли в Рівному та Луцьку [24, с. 106, 107, 116].

«Просвіта» співпрацювала з товариством «Жіноча служба Україні», яке виникло на Волині в умовах воєнного часу – влітку 1941 р. Головний осередок товариства був у Рівному (центральною – у Львові), згодом утворилася його розгалужена мережа. Мета товариства – виховати національно свідомих українок, які б були корисними своїй Батьківщині. Дійсним членом могла стати кожна українка віком від 21 року, яку до своїх лав прийняла управа, а брати участь у заходах могли й молодші за віком жінки – допоміжні члени. Організацією ясел для немовлят і дитячих садків займалася гуманітарна секція [18].

Активні, національно настроєні жінки створили відділи та гуртки товариства в районах і селах Волині. Жіночий рух поширювався, знаходячи підтримку серед частини краян. Суспільною активністю відзначалися жінки Костописьщини, які за підтримки Рівненської управи «Жіночої служби Україні» 1 жовтня 1941 р. створили філію товариства. У травні 1942 р. тут діяли місячні курси вихователів дитячих садків, роботою яких керувала Галина Епик. Прослухало курси 18 осіб [16].

У січні 1942 р. майже в усіх округах і районах Рівненщини були закладені філії товариства «Жіноча служба Україні», загалом діяло 39 осередків. У цьому ж місяці управа товариства звітувала про виконану роботу від часу створення і до грудня 1941 р. За цей період «Жіноча служба Україні» у краї створила 13 дитячих садків у селах та один – у Рівному. Для забезпечення дошкільних закладів вихователями організатори провели двотижневі курси, у яких взяли участь 16 осіб. [15].

Навесні 1942 р. «Жіноча служба Україні» поставила завдання перед окружними та районними осередками товариства – створити широку мережу дитячих садочків у містах і селах. Для цього потрібно було знайти організаторів для проведення із

населенням роз'яснювальної роботи, донести мету та завдання цих закладів, виявили й записали дітей дошкільного віку від трьох до семи років, забезпечили кімнату для садочка і помешкання для вихователя [11].

У той час, коли місцеве населення обкладалося непосильними податками та працювало на користь німецького рейху, важливо було подбати про догляд українських дітей. Слід зауважити, що німецька окупаційна влада давала дозвіл на відкриття дитячих садочків і навіть брала участь в окремих святкових заходах із метою пропаганди «турботливої» нової влади. Так, у Костополі на відкритті дитячого садочка у квітні 1942 р. був присутній гебітскомісар, який «...прийняв від маленької дівчинки символічний ключ і передав голові ЖСУ з проханням доброї опіки над ними, з яких має вирости свідоме нове українське покоління» [30]. Для того щоб забезпечити харчуванням дітей у садочках, жінки зверталися із проханням до голів сільських управ про надання їм продуктів.

Представниці «Жіночої служби Україні» просили дозволу в німецької влади на проведення різноманітних заходів. Зокрема, для відкриття курсів вони зверталися до окружного шкільного відділу при гебітскомісаріаті в Рівному. В 1942 р. німці дозволили провести у Рівному курси шеститижневої підготовки керівників дитячих садків для міста.

Управа «Жіночої служби Україні» з 20 травня 1942 р. проводила у Рівному курс навчання для вихователів дитячих садків. Слухачами могли стати особи, які закінчили сім класів народної школи та сплатили 75 крб за навчання. На курсах слухачів ознайомили з основами знань із психології, гігієни дитини та організації дозвілля. Одночасно з жінками проводили національно-виховну роботу. Для них читали лекції з українознавства та про роль української жінки в суспільстві [22].

У Луцьку розгорнула роботу жіноча секція при Українському допомоговому комітеті. Зусиллями активісток жіночого руху в червні 1942 р. у Лаврові Луцького району проведено місячні жіночі господарські курси, які прослухали 46 осіб віком від 16 до 24 років. На початку липня в міському театрі в Луцьку відбулося свято матері та завершився курс вихователів дитячих садків, який прослухали 30 осіб. Усі вони по закінченні навчання отримали свідоцтва [14].

Восени 1942 р. німці провели на Волині каральні акції. Організація «Жіноча служба Україні» після нетривалого національного піднесення припинила своє існування.

У лютому 1944 р. територія Західної Волині була звільнена від німецьких загарбників, а в березні 1944 р. вийшла постанова Ради народних комісарів УРСР «Про заходи в справі розширення сітки та поліпшення роботи дитячих садків УРСР», у якій передбачалося збільшити мережу дитячих садків і кількість дітей, батьки яких працювали на підприємствах і не мали інших членів родини для догляду за ними [31, с. 8].

Висновок. Отже, від початку ХХ ст. на території Західної Волині утверджуються ідеї створення дитячих садків. Особливістю розвитку цих закладів упродовж досліджуваного періоду було те, що регіон перебував у складі різних держав. Однак за усіх політичних режимів відбувався поступ у ставленні педагогів і населення до дошкільної освіти. Найбільші зрушення відбулися в міжвоєнний період, коли Волинь входила до Польської держави. Проте дошкільна освіта у Волинському воеводстві мала приватний характер. Розуміючи переваги дошкільного виховання, інтелігенція порушувала це питання у програмних засадах різних культурно-просвітницьких товариств. Однак через брак коштів, матеріальної бази, професійних кадрів та неприйняття частиною населенням переваг дошкільних установ кількість дитячих садків щодо загальної кількості дітей була мізерною. І тому на території регіону діяли літні табори для дітей. На жаль, відчутним було національне розмежування, яке не згуртувало педагогів для вирішення спільної проблеми дошкільної освіти.

За короткотривалий радянський період 1939–1941 рр. дитячі садки вперше стали стаціонарними й утримувалися державним коштом. Під час німецької окупації українське жіноцтво продовжувало створювати заклади для дошкільнят. Досвід, набутий у кожний історичний проміжок часу, удосконалювався і передавався наступним поколінням.

Джерела та література

1. Держархів Рівненської області, ф. 3, оп. 1, спр. 2.
2. Держархів Рівненської області, ф. 30, оп. 18, спр. 48.
3. Держархів Рівненської області, ф. 30, оп. 18, спр. 2910.
4. Держархів Рівненської області, ф. 30, оп. 20, спр. 842.
5. Держархів Рівненської області, ф. Р-33, оп. 2, спр. 37.
6. Держархів Рівненської області, ф. 400, оп. 1, спр. 2.
7. Алексієвцев Л. Развитие освіти на польских землях у 1918–1926 гг. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : наук. зап. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту. – Рівне : РДУ, 2008. – Вип. 14. – С. 235–238.
8. Головань Т. М. Общественное дошкольное воспитание в Крыму (вторая половина XIX – начало XX века) / Головань Т. М., Пониманская Т. И. / Монография. – К.: Издательский Дом «Слово», 2009. – 224 с.
9. Добровичська В. А. Педагогічні училища (1939–1980-і рр.) / В. А. Добровичська, В. Г. Яковенко // Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Рівненська область. – К.: Знання України, 2010. – С. 181–199.
10. Бухало Г. «Просвіта» сяє світло. Сторінки історії Рівненської «Просвіти». 1917–1928, 1942–1944 рр. / Г. Бухало. – Рівне, 1994. – 45 с.
11. Вісті з ЖСУ // Українка (Костопіль). – 1942. – 18 берез.
12. Вихрущ А. Педагогічна думка України і Польщі міжвоєнного періоду в контексті європейських традицій / Анатолій Вихрущ, Єжи Поточни // Кременецький ліцей у контексті розвитку освіти, науки та культури на Волині в першій третині ХХ ст.: зб. наук. праць. – Тернопіль : ТзОВ «Терно-граф», 2009. – С. 7–12.
13. Єршова Л. М. Жіноча освіта на Волині: монографія / Л. М. Єршова. – Житомир : «Посілля», 2006. – 488 с.
14. Заклик до жіноцтва! // Українка (Костопіль). – 1942. – 5 лют.
15. З діяльності ЖСУ // Українка (Костопіль). – 1942. – 9 лип.
16. З діяльності ЖСУ // Українка (Костопіль). – 1942. – 23 лип.
17. Коляденко С. Діяльність Кременецького ліцею (1921–1939) як комплексу навчально-виховних закладів / Світлана Коляденко // Кременецький ліцей у контексті розвитку освіти, науки та культури на Волині в першій третині ХХ ст.: зб. наук. праць. – Тернопіль : ТзОВ «Терно-граф», 2009. – С. 197–201.
18. Кондратюк Н. Жіноча Служба України в Костополі / Н. Кондратюк // Костопільські вісті. – 1941. – 19 жовт.
19. Культурне життя в Україні. Західні землі : док. і матеріали. Т. 1. 1939–1953. – К.: Наук. думка, 1995. – 747 с.
20. Лунцова П. Начальные школы во Франции / П. Лунцова // Народное образование (С.-Петербург). – 1901. – Февраль. – С. 131–134.
21. Наука и жизнь. – 1990. – № 8. – С. 94.
22. Оголошення // Волинь (Рівне). – 1942. – 21 трав.
23. Пастернакова М. Дошкільне виховання / М. Пастернакова, Л. Петрушевська, М. Юркевич // Енциклопедія українознавства. Т. 2. – Репринт. відтвор. вид. 1955–1984. – К., 1994. – С. 586–588.
24. Савчук Б. Волинська «Просвіта» / Б. Савчук. – Рівне : Ліста, 1996. – 147 с.
25. Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина XIX – 1939 р.) / Б. Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1998. – 280 с.
26. Стрекалова И. Американская начальная школа / И. Стрекалова // Народное образование (С.-Петербург). – 1901. – Март. – С. 238–250.
27. Треба провідниць до дитячих садків // Новий час (Львів). – 1937. – 4 берез.
28. Трошина Г. Пространство и время у детей. Первоначальные математические, географические и исторические представления у детей дошкольного и школьного возраста / Г. Трошина // Народное образование (С.-Петербург). – 1915. – Март. – С. 271–284.
29. Устав Киевского общества народных детских садов. – К., 1907. – 16 с.
30. Хроніка // Костопільські вісті. – 1942. – 26 квіт.
31. Хронологічне зібрання законів, указів Президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень уряду Української РСР. Т. 2. 1944–1951 рр. – К., 1963. – 847 с.
32. Ilustrowany przewodnik po mieście Równem. – Lublin, 1999. – 169 s.
33. Kronika // Wołyń (Łuck). – 1933. – 22 stycznia.
34. Polska Macierz szkolna na Wołyni. Wydawnictwo Wołyńskiego Polskiej Macierzy szkolnej. – Równe, 1938. – 61 s.
35. Przedszkole Z. P. O. K. w Łucku // Wołyń (Łuck). – 1933. – 6 maja.
36. Ustawodawstwo szkolne i prawo nauczycielskie / pod red. M. Danyłuka, w opr. dr. M. Danielskiego. – Lwów ; Warszawa ; Poznań, 1933. – Wrzesień. – 326 s. – (Biblioteka szkolna).
37. Wołyń w liczbach. Zbiór tablic statystycznych, dotyczących województwa Wołyńskiego / pod red. S. Witkowskiego i S. Landy. – Łuck, 1939. – 65 s.
38. Związek pracy obywatelskiej kobiet. Wołyńskie zrzeczenie wojewódzkie // Wołyń (Łuck). – 1933. – 19 lutego.